

Amikor nem vállalta, megfenyegették. Anya nem tudta pontosan, mi történt, de az öcsém – mesélte – a történetek után sokáig betegeskedett.

A két asszony, Clo és Jean felesége, már visszavonult. Clo később elmesélte, hogy Gamelinék örökbe fogadtak egy gyereket.

– Irigyelnek minket – mondta, és ezen nevetni kellett. El sem tudtuk képzelni, hogy a vezérigazgató irigyelhet.

A Latin negyedben vettem ki szobát, éjjelre anya Gamelinéknél maradt. Amikor másnap elmentem érte, a házmester átadta az elmaradhatatlan használtruha-csomagot.

Mentünk hazafelé. Ittam, énekeltem. Clo folyamatosan gyártotta a szendvicseket. Szerettem ezeket az utazásokat. Ilyenkor valahonnan és valahová ment az ember, a rádióból pedig egész éjjel ömlött a dzsessz.

Jól ismertem a francia országutakat: fix pontjaim voltak mindegyiken. Párizs és Strasbourg között például mindig ittam egy kávét Lignyben. Volt ott egy falu a közelben, ami később is gyakran eszembe jutott. Void. Amikor a trópusra kerültem, a retúr, a visszaút helyén ez a szó állt a repülőjegyemen.

Így ért véget ez a látogatás. Kikísértem a pályaudvarra anyámat. Fel voltam pakolva, mint egy öszvér. Indulás előtt Clo is adott egy ruháscsomagot. Először le akartam őt vinni Bázelig, annak idején járt Bazel és Budapest között egy gyorsvonat. De azután elfogyott a benzinem, olcsóbb volt, ha már itt, Strasbourg-ban vonatra teszem.

A peronon még átadott nekem egy borítékot. Egy ház tervrajzát.

– Úgy képzeltük – mondta halkán –, hogy ha hazajössz, felépíted.

– Meg kellett volna beszélni! – motyogtam.

– Megbeszélni! – sírt fel. – Hiszen még csak nem is tudtam szót váltani veled!

A szobámban már összecsuksa a pótágyat a tulajdonos. Anya batyui ott resteltekedek a szőnyegen. Az ajándékok. Minden csomagra gondosan rá volt írva, kinek.

Ültem az ágyon, néztem anyám szállás betűit, és eszembe jutott, hogy ez lett volna, amiben úgymond nem volt soha részem. És hogy amnesztia csak odaát volt. Nálam nem volt és nem is lesz soha kegyelem.

Kicsi Sándor András

A BIKAVIADAL

A bikaviadal Spanyolországban és Spanyol-Amerikában (Mexikó, Peru, Ecuador, Kolumbia, Venezuela), valamint enyhébb változatokban Portugáliában és Dél-Franciaországban népszerű látványosság.¹ A bikaviadalt is jól jellemzi az, amit Voltaire az *autodafé*ről írt: „Ha egy ázsiai ember éppen valamely autodafé napján érkezne Madridba, nem éretné, hogy tulajdonképpen mi az, amit itt lát: népmulatság? egyházi ünnep? áldozati szertartás? vagy éppen vágóhíd? Hát mindez együttvéve!” A bikaviadal neve spanyolul *toros* („bi-

kák”), *tauromaquia*, *corrida* vagy *fiesta* vagy *lidia de toros* („bikák futtatása vagy ünnepe vagy viadala”), baszkul *zezenketa*, katalánul *cursa de braus*, portugálul *corrida de touros*, *tourada*, franciául *combates des taureaux*. A spanyol *matador* gyalog öli meg a bikát, míg a több tekintetben archaikusabb portugál változatban a lovas torreador (*rojoneador* vagy *cavaleiro de praça*) látványos bemutatót tartó segítők (*forcados* „villások” vagy *pegadores* „fogók”, akik lefogják a bikát, és *salteadores* „ugrók”, akik átugranak a bikán) társaságában, de már csak jelképesen küzd meg a bikával, amelyet nem ölnek meg, s a szarva hüvellyel fedett, gombozott (*embolado*). Az általában vértelen hagyományos francia bikaviadalok (*course libre*, *prix de la cocarde*) – a *cocardier* és *razateur* nevű résztvevők főszereplésével – ügyességi feladatok végrehajtásából állnak (például a bika szarváról művirágot, kokárdát kell levenni), ugyanakkor Dél-Franciaországban is népszerűek a spanyol stílusú bikaviadalok. Spanyolország és Spanyolország egyes városaiban, falvaiban a főtereken és utcákon amatőr bikaviadalokat, bikafuttatást vagy bikaheccet (*capea*, Mexikóban *pachanga*) is szoktak rendezni. A legnevezetesebb bikafuttatás (*encierro*) Pamplonában július 7-én, a helyi szent, Szent Fermín (†287) ünnepén reggel hétkor zajlik, kb. három percig futtatják a bikát a karámból a bikaringbe, s a bikafuttatást – majd délután a bikaviadalt – egy héten át megismétlik.

Bikakultusz

A bika kultuszának régészeti nyomai sok régi állattenyésztő kultúrában követhetők, s e kultuszok egyes tudósok szerint lényeges szerepet játszottak a szarvasmarha házi-asításának folyamatában. A bika a Közel-Keleten a legközönségesebb háziállat volt, s kultuszának legtöbb emléke is ebből a térségből való. A bika a férfierő, a termékenység, a hatalom jelképe, ugyanakkor a nyers erőé, féktelen dühé, az ártó alvilági erőké is. Különböző égitestekkel és elemekkel hozták kapcsolatba (nap- és holdjelkép, csillagkép, így az éjszaka és sötétség jelképe is egyben). A bika alakja előszeretettel kapcsolódott égi istenségekhez (a bikabögés a mennydörgés megfelelője), s viharisten alakjával is szolgálhatott. Az ég megszemélyesítőjeként általában az atyaisten alakját vette fel. A bika szarva hatalom- és bőségjelkép, illetve a növekvő és fogyó holdat jelképezheti. A holdat jeleníti meg a bika például a mezopotámiai (sumer–akkád) és jemeni Szín holdisten alakjában; számos más közel-keleti istenség is felveheti a bika alakját, például a mezopotámiai (sumer–akkád) Enlil, a nyugatsémi (ugariti, föníciai) Ilu (Él, aranyborjú, Kiv 32, 1Kir 12,28); az egyiptomi Ápisz bika egyaránt kapcsolódik a túlvilág ura, Ozirisz, Memphisz istene, Ptah és a napisten, Ré alakjához. Ott, ahol a főistenséget bika alakjában imádták, a helyi templomokban szent bikát tartottak, vagy annak megtestesülését tisztelték (például Ápiszt az egyiptomi Memphiszben), s a kultusz általában csak egyes meghatározott példányokra (nem minden bikára) korlátozódott. Asumer–akkád mitológiában Gilgames legyőzte az égi bikaszörnyet, akit Innin istennő küldött Urukra – később hasonló motívummal találkozhatunk Héraklész, Thészeusz, Mithrasz, sőt Toldi esetében.

A görögség mindenekelőtt Zeust tisztelte bika képében: Zeusz bika alakjában rabolta el Európét, a föníciai királylányt, aki a krétai kultúrát megalapító bölcs királyokat, Minósz és Rhadamanthüsz szülte. Minósz király felesége, Pasziphaé is egy a tenger habjaiból kiszállt bikától (Poseidón vagy Zeusz megtestesülésétől) szülte a bikafejű, embertestű Minótauroszt, akit Thészeusz győzött le. Héraklész 7. munkája teljesítésekor szintén a krétai bikát fogta el. A Római Birodalomban (különösen határvidékein, így Pannónia területén is) a II–V. században tisztelt iráni eredetű napisten,

Mithrasz kultuszának középpontjában az ábrázolásokon az a jelenet áll, amely során Mithrasz megöli (feláldozza) a bikát. E jelenetet többféleképpen értelmezik: a teremtés vagy megváltás aktusaként, a fény győzelmeként a homály felett, s több ezoterikus, asztrológiai spekulációkkal összekapcsolt magyarázata is van. Két főbb modern értelmezése szerint egyrészt az ember szellemi természetének diadala állati természete felett, másrészt – s ez a pszichoanalitikus orientáltságú elemzésekben különösen népszerű – az atyai felsőbbség alóli szabadulás jelképe. A mítoszok megismétléseképpen a rítusokban számos, a Földközi-tenger térségében élő népnél, szlávoknál stb. bikaáldozatokat tartottak, végső soron ezek maradványainak tekinthetők a bikaviadatok.

Az Ezékiel próféta látomásában (Ez 1,10) megjelenő négyféle arc nyomán a négy evangélistát, Mátét, Márkot, Lukácsot és Jánost a középkor szimbolikája rendre a négy elemmel (levegő, tűz, föld, víz) feeltette meg, és szárnyas ember, oroszlán, bika és skorpió vagy sas alakjában ábrázolták őket. (Lukácsot tehát bika alakjában.)

A védikus vallásban Rudra, a viharisten, Indra, a mennydörgés és villámlás istene és Szúrja, a napisten mind valamilyen módon kapcsolódnak a bikakultuszhoz. Az ugyancsak védikus Vrisabha bika alakjában hordozza a világot, s vontatja körbe a mindenség kerekét. A hinduizmusban Siva isten hátasállata (váhanája) és segítőtársa a férfi nemzőerőt, egyben a kozmikus rendet és igazságot megtestesítő bika, Nandi (vagy Nandin). (Siva alakját szokás az Indus-völgyi kultúra bivalyistenségéből eredeztetni, s több védikus istenség tulajdonságát is átvette.) Több belső-ázsiai hitvilágban a halált fekete bika (vagy ökör) testesíti meg, ami valószínűleg összefügg azzal, hogy a hinduizmus és buddhizmus halálistenének, Jamának hátasállata (váhanája) a fekete bivaly. A magyar néphitben a különböző színű (fekete, fehér stb.) bikák alakjában viaskodó táltosok a samanizmus emlékei, az irodalomban pedig nevezetesen a bika megfékezése a Toldi-mondában. A bika állatövi csillagképként, illetve állatövi jegyként az asztrológiában is fontos szerepet játszik, s a modern művészetnek is kedvelt mitológizáló témája (például Picasso, Minotauromachia).

Történet

Bikaviadalt rendeztek az ókori Krétán, Kis-Ázsiában, Thesszáliában és Rómában is. Az Ibériai-félsziget, különösen a római Baetica provincia már az ókorban nevezetesen volt vad bikáiról és a velük vívott küzdelmekről. Andalúzia mozlím meghódítása (711) után az újjáépített római amfiteátrumokban (Sevilla, Córdoba, Toledo, Tarragona, Mérida, Cádiz) rendeztek bikaviadaltokat, amelyek során lóról lándzsával küzdöttek meg a bikával. Bikaviadalon részt vett Rodrigo Díaz de Vivar, El Cid Campeador (*1043, †1099) is, s a *reconquista* (visszahódítás) idején a bikaviadatok gyakran szolgáltak a mozlímok (mórok) és keresztények bajvívásainak keretétül. A mórok kiűzése (1492) után a bikaviadal a spanyol arisztokrácia kedvelt sportja maradt, s már a XVI. század elején meghonosodott Latin-Amerikában is. A Habsburgok alatt a bikaviadal főúri kedvtelés volt, például V. Károly császár (uralkodott 1517–58) maga is űzte, s a bikaviadatok – a pápák tiltakozása ellenére – gyakran kapcsolódtak római katolikus egyházi eseményekhez. IV. Fülöp uralkodása alatt (1621–65) a lándzsát rövidebb szúrófegyver, az ún. *rejón* vagy *rejoncillo* váltotta fel, és ekkor terjedt el a lábvért (amelyet a lovas *picadorok* máig viselnek). A spanyol és portugál bikaviadal ekkortájt különült el, például a portugáloknál a *rojão* (spanyolul *rejón*) nevű fegyvert használó *rojoneador* (spanyolul *rejoneador*) később is a bikaviadal főszereplője maradt.

A Bourbonok spanyolországi uralmának kezdetétől, V. Fülöp uralkodásától (1700–

46) az ismételt, egyre fenyegetőbb pápai tilalmak (vagy a bikaviadal veszélyesebbé válása) miatt a főúri torreadorokat hivatások váltották fel, a nemesek vazallusainak engedték át a bikaviadalon való részvételt. (A harci bikák tenyésztése azonban mindmáig úri kiváltság maradt.) A XVIII. század elejétől a *matadorok* már általában nem lovon, hanem gyalog küzdöttek, lándzsa vagy gerely helyett karddal döfték le a bikát, s *peón*jaik (szolgáik, *peón* eredetileg „gyalogos”), a *picadorok* pedig általában lovon segítették őket. (Alkalmanként Spanyolországban máig szerepel bikaviadalon portugál stílusú, esetenként portugál vendég bikaviador; lovas, gerellyel felszerelt *rejoneador* vagy *caballero de plaza*.) Az egyik első hivatásos *matador* a harminc éven át szerepelt andalúziai Francisco Romero volt. (*1700 körül Ronda, †1763); neki tulajdonítják az *estoque* (a bika leszúrására használt kard) és a *muleta* (a bika leszúrásakor használt szív alakú köpeny) bevezetését (1726). A XVIII–XIX. században alakult ki a spanyol bikaviadal jellegzetes, kifinomult szabályozott menete, s kimentek a szokásból olyan látványosságok, mint például a bika lefogása, a növendék bika két szarvánál fogva történő ledöntése (*mancomar*), átugrás a bikán rúd (*garrocha*) segítségével vagy anélkül, és a *suerte al alimón*, amikor a köpenyt két végénél ketten tartják, s a bika közöttük, a köpeny alatt megy el. Ez utóbbit még a XIX–XX. század fordulóján a legnagyobb *matadorok* is bemutatták párban, utóbb egyszerűnek számító, de kivételes alkalmakra tartogatott látványosság lett. A XIX. században még divatos volt a *coleo* („farkazás”), melynek során a torreador megragadta és meghúzta a bika farkát és esetleg még az egyik szarvát is.

Spanyolországban a XII. század óta külön számon tartják az ún. királyi bikaviadalo-
lokot (*corridos reales de toros*), amelyeket a királyi család tagjaival kapcsolatos nevezetes
események alkalmával tartottak. Közülük az elsőt 1135 májusában Vareában (Logro-
ño) rendezték VII. Alfonz koronázása alkalmából. A XVI–XVIII. században gyakran
évente több királyi bikaviadalt is rendeztek, a XIX. s különösen a XX. században szá-
muk jelentősen csökkent. Például a 335.-et Madridban 1883. május 30-án, I. Lajos
portugál király látogatása alkalmából tartották. Ezután csak XIII. Alfonz uralkodása
(1886–1931) idején tartottak néhány királyi bikaviadalt. A bikaviadal konzervatív, ha-
gyományőrző spanyol jellegzetességnek számít, s ez különösen a spanyol polgárhábo-
rú (1936–39) után nyert politikai színezetet. Míg ugyanis a köztársaságiak győzelmük
esetén valószínűleg betiltották volna a bikaviadalt, a diktátorok, Miguel Primo de Ri-
vera és Francisco Franco e látványosság kedvelői voltak, s előszeretettel barátkoztak
a nagy matadorokkal. (A forradalom idején, az 1910-es években Mexikóban is szünetel-
tek a bikaviadalo-
k.) A spanyol uralkodónak továbbra is illik érdeklődést mutatnia
a bikaviadalo-
k iránt. 1995. június 15-én például János Károly spanyol király jelenlé-
tében, két neves *matador*, a kolumbiai César Rincón és a valenciai Enrique Ponce fel-
lépésével tartottak jótékony célú bikaviadalt, az az évi madridi La Gran Corrida de
Beneficenciát, ami egyébként meglehetősen unalmasra sikeredett. Az 1996-osat júni-
us 20-án rendezték, Don Álvaro Domecq úgynevezett Torrestrella tenyésztésű bikái-
val, Curro Romero, Luis Francisco Esplá és Pepin Liria fellépésével – ez ugyan jobban
sikerült, de távolról sem lett érdekes esemény.

Spanyol-Amerika jelentős részén bár volt, újabban nincs bikaviadal. Például Argen-
tinában – amelynek szarvasmarha-tenyésztése különösen jelentős – a XIX. század ele-
jéig népszerű volt, de 1822-ben, majd véglegesen 1856-ban betiltották. (Amerika-szer-
te népszerű, a szarvasmarha-tenyésztéshez kapcsolódó látványosság a *rodeo*.)

Néhány kísérlet történt a bikaviadal magyarországi bevezetésére is. Ilyesféle látvá-

nyosságot (állatviadalt, bikaheccet) tartottak az 1770-es évektől és a XIX. században Pozsonyban, Budán, Pesten, Kecskeméten. A XX. század legelején a spanyol és francia vendég torreadorok budapesti fellépése kudarcra végződött, 1924 októberében Budapesten volt három *corrida*, majd idáig az utolsó, eredetileg a budapesti FTC-pályára meghirdetett bikaviadalt 1928-ban rendezték barcelonai vállalkozók Újpesten.

A *corrida*

A spanyol bikaviadatok általában délután fél ötkor, ötkor vagy fél hatkor kezdődnek. (Nyár közepén este hétkor, ősszel délután négykor.) Egy *corrida* („futtatás”) alatt általában hat, többnyire azonos tenyésztőtől származó bikával végez három *matador*. (Sorsolás után a rangidős az első és negyedik, a következő a második és ötödik, a – nem okvetlen korra, hanem tapasztalatát tekintve – legifjabb a harmadik és hatodik bikával.) Olykor két *matador* áll ki hat bikával (ez a *mano a mano* „kéz a kézben”), s harmadikként velük tart helyettesi, „beugró” feladatokat ellátva egy *matadorjelölt*, ún. *sobresaliente*. Olykor négy *matador* végez nyolc bikával, vagy esetleg egyetlen, de egészen kiemelkedő *matador* hattal. *Prueba* („próba”) a neve annak a viadalnak, amelyben hat *matador* vesz részt, és mindegyik csak egy bikát öl meg. Egy-egy bikával a küzdelem kb. húsz percig tart, így egy *corrida* kb. kétórás.

A *corrida* a torreadorok csapata (*cuadrilla*) ünnepélyes bevonulásával (*paseo, paseillo*) kezdődik, őket egy vagy két XVI. századi ruhába öltözött lovas *alguacil* („törvényszolgá”) vagy *alguacillillo* vezeti. Őket követik a *matadorok*, középen a legifjabb vagy a *sobresaliente* („*matador*helyettes”), az ő balján a rangidős *matador*, utánuk három sorban csapataik, leghátul a szolgák (*subalternos, monosabios* „bölcsmajmok”, *chulos*), a pályát a bikaviadal alatt rendben tartó személyzet (*areneros*), végül a *mulillas* vagy *mulas* („öszvérek, öszvérfogat”), amellyel majd a bikát vonszolják ki. A bikaviadalon szakértő (*aficionado*) tanácsadókkal segített szaktekintély (általában közigazgatási főtisztviselő) elnököl, irányítja a játék menetét. Trombitával vagy jelzőkürttel (*trompeta* vagy *clarín*), esetleg dobkisérettel jeleznek. Az elnök (*presidente*) fehér zsebkendővel (*pañuelo*) jelzi egy-egy harmad kezdetét és végét, a *faena* során az idő múlását, a trófeák odaitélését a *matadornak*, zölddel a nem megfelelő vagy meg nem ölt bika kivételét, vörössel a *petárdás banderillák* beütését rendelte el, s a kürtjeleket is ő irányítja.

A kezdéskor az elnök odadobja a bikaistálló (*chiquero* vagy *toril*) kulcsát az *alguacil*-nek. Kiengedik az első bikát az istállóból (*salida del toro*), s a *matador* – *peónjai* (*banderillerói*) kíséretében – néhány látványos, köpennyel bemutatott fogással, fordulattal (*lance, pase de capa*) ismerkedik vele. Ez az ún. *suerte de capa* („a köpeny próbája vagy menete”). Általában bemutatja az ún. *verónica* fogást, amely során a köpenyt állva vagy térdelve, lehetőleg lassan és alacsonyan vonja el maga előtt, minél közelebb vezetve magához a rátámadó bikát. (Szent Veronikáról kapta nevét, aki az ábrázolásokon két sarkánál fogja a kendőt, amivel letörli Jézus arcát.) A bika támadását elvágó gyors mozdulat neve *media verónica* („fél veronika”) vagy *recorte* („vágás; a köpeny elkapása a bika elöl vagy elfordítása tőle”). További mozdulatsorok a *farol* („lámpás”), *larga* (*largo* „hosszú”), *navarra* (Navarra spanyolországi tartományról). Közülük igen látványosak és veszélyesek azok a térdelne végzett fogások, melyeket az istállóból kirontó bikával bemutatkozásoképpen hajtanak végre.

Az ismerkedés után kürtjelekre sorra kerül a három fő felvonás (*tercio* „harmad”): 1. *suerte de varas* („a lándzsák próbája vagy menete”), a *picadorok*, 2. *suerte de banderillas* („a nyársak próbája”), a *banderillerók* fellépése, végül 3. *suerte de matar* („az ölés próbá-

ja”) vagy *suerte suprema* („végső próba”), a *matadoré*, ez a *faena* („munka”), amelynek végén leszúrja a bikát. A bikaviadal menete drámai: az első harmad a tárgyalás, a 2. az elítélés, a 3. a kivégzés, s lényegében ugyanazt a darabot egy *corridán* általában hat alkalommal adják elő különböző változatokban. A bikaviadal egyik fő témája a *torero* önbecsülése, önérzete (*pundonor*; e fogalom értelmezése adja a klasszikus spanyol irodalom jelentős részének vezérgondolatát).

Az első felvonás során a bikának ideálisan háromszor (legalább kétszer, legfeljebb négyszer) rá kell rontania a lovon ülő lovasra (tömeges pusztulásukat megakadályozandó, a lovakat az 1920-as évektől páncélozott védőmatracokkal [*peto* vagy *caparazón*] látják el); ezt a *picador* a 2,5 m hosszú pikának (lándzsa, hegyes, általában kőrísfá pózna; *pica* vagy *pulla* vagy *puya* vagy *vara* vagy *garrocha*) a nyelére dőlve a bika nyaka és lapockacsontja közé, a marjába, a nyak és a vállak közötti izomcsomóba (*morillo* vagy *moñito*) szúrásával igyekszik kivédeni, majd illő sorrendben (*turno*) a *matadorok* és *banderillerók* látványos köpenyjátékkal elvonják tőle a bikát. Ez az ún. *quite*, s különösen fontos akkor, ha a *picador* leesik a lóról, vagy a bika a lovat feldönti. (A *quite* a XIX. században még gyakran úgy zajlott le, hogy a bikát a farkánál fogva rángatták el.) A bikák újabban – a lovat védő páncéltól kiábrándulva – gyakran csak egyszer hajlandók támadni. Ha a bika egyáltalán nem volt hajlandó rátámadni a *picadorra*, a *banderillerók* esetleg néhány pár, a nyélre erősített petárdás *banderilla* (*banderilla de fuego* „tüzes *banderilla*”) beütésével heccelték és fárasztották tovább a bikát. (Még régebbi időkben, a XIX. század első feléig e célra ilyenkor esetleg kutyákat eresztettek a bikára.)

A második felvonás során a *banderillerók* a bikát köpennyel terelik, és három (legalább kettő, legfeljebb négy) pár *banderillát* („zászlócska”, mivel egykor ez lobogott rajta, vagy *rehilete* vagy *palo* „bot” vagy *palitroque* „botocska”, 70 cm hosszú szigonyos hegyű nyárs) döfnek bele meghatározott módon ismét a marjába, a nyaka és lapockája közé, de a *picador* döfte sebbe a bikaviadal során nem szabad többé szúrni. A *banderillák* beütésének főbb módjai: amikor a bikaviador olyan megközelítési útvonalat választ, mely biztonságos szöveget zár be a bika támadási útvonalával (*poder a poder* „erőre erőt”); olyan pontról indul, hogy egy negyed körrel (*cuarteo*) keresztezi a bika támadási útvonalát (*al cuarteo*); a támadásban odaérvő bikát ellépéssel (*al cambio*) vagy ellépés nélkül, a test bedöntésével, testcsellel (*al quiebro*) csapja be. A nehezen kezelhető bikákat (amelyek nem akarnak támadni, rövidlátók stb.) félfordulattal (*media vuelta*) *banderillázzák* meg: a *banderillero* közvetlen a bika háta mögé lopakodik, fölhívja a bika figyelmét, befut a bika feje elé, és ahogy a bika az ember felé fordul, és öklelésre leszegi a fejét, a *torreador* beüti a *banderillákat*. A ritkán látható ún. *relance* esetében félkörrel a frissen beütött *banderillapár* miatt rohángáló és döfködő bika elé vágva, meglepetésszerűen üti be a *banderillero* a következő párt. A XIX. században divatos volt, ritkán újabban is előfordul, hogy a *torero* egy székkal a kezében hívja föl a bikát, és amikor az támad, ráül, majd feláll, s az egyik oldalra dőlve arra csalja a bikát, majd visszabilenve beüti a *banderillákat*, és visszaül a székébe. A *banderillerók* többsége feladatát csak az egyik oldalról végzi tökéletesen, s a *matador cuadrillájába* általában egy „jobbos” és egy „balos” *banderillero*t is felvesz. A *banderillero* vagy *rehiletero* feladatát – ha ért hozzá – a *matador* vállalhatja át, s alkalmanként máig is előfordul, hogy a *banderillákat* lóhátról ütik be, vagy helyettük szintén lóról gerelyt (*rejón* vagy *farpa*) döfnek a bikába. Napjaink *matadorai* közül kiemelkedően jó *banderillero* például az alicantei Luis Francisco Esplá, a madridi El Fundi (José Pedro Prados) és a mexikói Manolo Mejia. Régen, némely ünnepi bikaviadalon üreges *banderillákba* apró madarakat zártak, amelyek a nyárs beütésekor fölröppentek.

A harmadik felvonás során a *matador* a *muletával* művészi *faenát* ad elő, végül megöli a bikát. A 3. harmad (*tercio de muerte* „halálharmad” vagy *la hora de la verdad* „az igazság órája”) megint csak háromrészes: kezdete a *brindis*, folytatása a *muletával* való munka, befejezése a bika leölése. Először a *matador* sapkáját (*montera*) jobb kézben előre tartva, bal kezében az *estoquéval* és a *muletával*, a bikát felajánlja (*brindar*) előbb az elnöknek, majd valamely más jelen lévő személyiségnek, akinek oda is dobja a sapkáját. Ez a jelenet az ún. *brindis* („köszöntő”), a bika búcsúztatása vagy halálának felajánlása. (A *novillero*k és esetenként a *matadorok* a sapkájukat a *faena* kezdetekor – az egész közönségnek ajánlva a bikát – a porondra helyezik.) Ezután a *matador* több látványos és veszélyes fogást (*pase*) mutat be a *muletával*, melyek általában állva, olykor térdelve végrehajtott, a bika támadását kihívó, csalogató mozdulatok, s végül a bika elhalad az ember mellett. Ezek közül a legfontosabb a *pase natural* („természetes fordulat”) nevű balkezes és a *derechazo* (*derecho* „jobb”) nevű jobbkezes művelet. Mindkettő ún. mellfordulatban (*pase de pecho*) szokott végződni, vagyis úgy, hogy a *matador* közvetlenül a mellkasa előtt vezeti el a bikát. A körfordulatok (*pase redondo*; *molinete* „forgó”), a szemben állva, zárt lábbal végzett ingerlések és még sok más, több tucat mozdulatsor csupán további variációi az alapmozdulatoknak, de számuk nem véges, mert egyes *matadorok* új mozdulatokat találnak ki. A közönség szórakoztatására a *matador* sokféle érdekes, cifrázásnak (*adorno*) számító dolgot művelhet a bikával. Például régi virtus, hogy egy fárasztó mozdulatsor legvégén a bikának hátat fordítva letérdel előtte, vagy megharapja a szarvát. (Napjainkban ezek például Jesulín de Ubrique virtuskodásai.) El Cordobés (Manuel Benítez) jellegzetes, újító mozdulatsora volt a bika térdelésből végzett, békaügetés-szerű (*salto de la rana*) ingerlése, ezt napjainkban azonos művésznevű, fiatal utódja (Manuel Díaz) szokta bemutatni. Egy-egy sajátos mozdulatsor vagy virtuskodás bemutatása ugyanis egyes kiemelkedő *matadorok* privilégiumának számít. Például a bika szarva közé könyökölni, mintha telefonálna (*adorno del teléfono*) a mexikói Carlos Arruza újítása az 1940-es évekből, majd – többek között – az 1960-as években Miguelín (Miguel Mateo), az 1970-es években Julián García mutatta, újabban El Litrí és Francisco Rivera Ordóñez mutatja be.

Amikor a *matador* úgy gondolja, hogy a bika kellően fel van készítve a halálra – és mielőtt eltelne tíz perc az utolsó harmadból –, hozzáfog, hogy végezzen az állattal. Az elnök ugyanis, ha a *faenából* letelt tíz perc, fehér zsebkendő lobogtatásával és kürtjellel (*aviso*) figyelmezteti a *matadort*, ezt három, majd végül két perc múlva megismétlik, s ha a *matadornak* ekkorra sem sikerült megölnie, a bikát erre kiképzett tinókkal (*cabestros*) kivezetik a porondról. (Több példa volt rá, hogy az ölés végrehajtását megtagadó *matadort* a hatóságok bebörtönözték.) A bika megölése alapvetően kétféle módon történhet: *al volapié* („repülő lábón”), amikor a *matador* az álló vagy támadó bikára veti rá magát, vagy – újabban ritkábban, mivel nagy szakértelmet igényel – *recibiendo* („fogadva”), amikor a *matador* állva fogadja a rárontó bikát. Az *al volapié* ölésmódot a hagyomány szerint egy Costillares nevű sevillai *matador* az 1770-es években vezette be. Öléskor a *matador* a bal kezében levő *muletával* lefelé csalja a bika fejét, s jobb kezében tartott *estoquéját* a bika lapockacsontja és nyaka közé döfi. Az a hely, ahol a kardnak szabályszerűen be kell hatolnia, a *muerte* („halál”) vagy *cruz* („kereszt”); *cruz* az ölést közvetlen megelőzően a kardot tartó jobb kéz és a leeresztett *muletát* tartó bal kéz keresztezése is. A bikát szabályosan egyenesen bemenve (*entrar a matar* „bemenni ölni”), szemből kell megölni; ha ez nem valósítható meg, megengedett, hogy a *banderillák* beütéséhez hasonlóan negyed körrel (*cuarteo*) kerüli ki a *matador* a bikát, vagy

a háta mögül indulva, félfordulattal (*media vuelta*) kerül elé. Ha döféskor a penge nem fúródik be jól vagy ha a szúrás rövidre sikerül, *pinchazo* („lyukasztás”) a neve. Ha minden jól megy, és a kard markolatig mélyed, a neve *estocada entera* („teljes vagy tökéletes kardszúrás”). Ha a bika nem pusztul el azonnal, a *torero* kegyelemdöféshez folyomodik: *descabello* az, amit a még álló bikán a matador szemből karddal vagy törrel (*puntilla* vagy *cachete*) eszközöl (*descabellar*); ugyanezt a földre került állaton törrel egy *banderillero* (ilyen minőségében *puntillero* vagy *cachetero*) hajtja végre úgy, hogy a tört hátulról a nyakcsigolyák közé döfi (*atonar*).

Miután a matador megölte a bikát, ha sikere volt, a porondot segítői társaságában, a közönség tapsától (*aplausos* vagy *palmas* „tenyerek”) kísérvé körbejárja, míg a bika tetemét öszvénzfogaton vonszolják ki. (Ez az ún. *arrastre* „vonszolás”). A *matador* visszatér a *brindisszel* megtisztelt személyhez, és visszakapja tőle – esetleg pénzzel és ajándékkal együtt – a *monteráját*. Ha jól szerepelt a matador, a közönség kívánságára, az elnök engedélyével, trófeaképpen megkapja a bika egyik fülét (*oreja*), ha különösen ügyes, mindkét fülét, ha egészen kivételes teljesítményt nyújtott, akkor ráadásul a farkát (*rabo*), egészen rendkívüli esetben egy (még ritkábban több) lábát (*pata*) is. Sikeres *corrida* végén a matadort vállukon, diadalmenetben hordozzák körbe a rajongói (*salida a hombros*), de ha kirívóan gyengén szerepelt, a nézők kifütyülik, sőt ülőpárnáikkal (rosszabb esetben üvegekkel stb.) megdobálják. (Olyan is előfordult, hogy megverték.) Ha a bika kivételesen jól szerepelt, az elnök kék zsebkendővel egy, a porond körüli tiszteletkört (*vuelta al ruedo*) rendel el a tetemével, s meg is tapsolják, ami nagy siker tenyésztőjének, akit esetenként szintén viharosan ünnepelnek.

Egy-egy *corrida* ritkán sikerül tökéletesre (annál gyakrabban unalmasra), s a közönség változó igénye lassan, de folyamatosan változtat a bikaviadalnak a XVIII–XIX. században többé-kevésbé kanonizálódott menetén és színvonalán. (Például Palma de Mallorcában, ahol főleg laikus turisták a nézők, sok, évente legalább harminc, de általában hírhedten rossz bikaviadalt tartanak.) A XX. században szinte eltűnt a *recibiendo* ölésmód (utolsó mesterei közé tartozott El Viti, elvéve manapság is bemutatja a madridi Joselito); egyáltalán, a torerók repertoárja folyamatosan változik; időnként divatba jönnek a lovas *rejoneadorok* stb. (Spanyolországban több mint kétszáz évnyi feledés, legalábbis mellőzés után az 1920-as évektől zajlanak újra rendszeresen lovas bikaviadatok. A *rejoneadorok* általában egy-egy több*corridás* ünneppsorozat első napján lépnek föl, s itt – nem úgy, mint Portugáliában – a bika lefogása újabban elmarad, a *rejoneador* pedig meg is öli a bikát.) A jó bikaviadalnak a jó bika és a jó torreadorok mellett a jó közönség is feltétele. A bikaviadorok munkáját zene és a közönség *olé* és *bravo* kiáltásai élénkítik, a jó munkát fehér kendőcskék lobogtatásával honorálják. A madridi bikaringek kivételével a *faena* alatt általában *pasodoble* szól.

Spanyolországban a XIX. századtól legalább négyszáz aréna, bikaring (*plaza de toros* vagy *coso*) működik, legnagyobbak a madridiak (Las Ventas, Vista Alegre), a barcelonai, a sevillai stb. (legalább húszezer férőhely); Mexikóvárosban az 1945–46-os évadban avatták az ötvenezer férőhelyeset. A porondot (*ruedo* vagy *redondel* vagy *arena* „homok”) kb. 1,5 m magas, általában vörösre festett palánk (*barrera* vagy *valla* vagy *tablas* „deszkák”) veszi körül, amelyet a közönség soraitól folyosó (*callejón*) választ el. A bika elől menekülő bikaviadorok (általában *banderilleros* a *banderillák* beütése után) a kapuk (*burladero*) mögé bújnak, vagy a palánkon át a folyosóba ugranak be. Régen különleges alkalmakkor a porond kettéosztásával (*división de plaza*) egy időben két bikaviadalt tartottak, s hasonlóképpen különlegességgként rendeztek (és rendeznek máig) éjszakai *corridákat* is.

A bika

A bika viselkedésmódja alakította ki a bikaviadal szabályait. A *picadorok* és *banderillerók*, majd a matador *muletával* végzett munkájának fő célja a bika lelassítása, fejtartásának fegyelmezése (ettől rohama lassúbb lesz, de biztosabb és iránytartóbb), korrigálniuk kell a bika félloldali öklelésre való hajlamát. A bikaviadal során a bika először *levantado* (magasra emelt fejű, büszke), majd *parado* (meglassúdott és harcra kész), végül *aplo-mado* (ólmos, elnehezült). A bikaviadal célja, hogy a matador szemből ölhesse meg a bikát, a lapockacsontok közé döfve a kardot. Előtte tehát, a lehető legkevesebb fájdalom okozva, kifárasztják a harci bika tarajosan fölmeredő öklelőizmait, mert amíg „fönn hordja a fejét”, képtelenség szabályosan, a szarván keresztül elérni a karddal. (Öléskor ugyanis ideálisan a matadornak testével a szarvát fölött kell áthaladnia.) A matadornak tehát a *muletával* való munkája során nemcsak látványos fordulatokat kell bemutatnia, hanem be kell állítania a megfelelő fejtartást (*ahorrar la cabeza*).

A bikaviadal folyamán a bikának a porondról belső térképe alakul ki, ennek legkitüntetettebb pontja az ún. *querencia*, az a hely, ahol legszívesebben tartózkodik, ahol otthon érzi magát, ahova általában menni akar, amelyet minden más hellyel szemben előnyben részesít. Itt a bika nem támad, hanem védekezik, itt a legnehezebb bánni vele, így a bikaviadal során meg kell gátolni, hogy biztos *querenciát* építsen ki magának, illetve ki kell hozni (kényszeríteni, csalni) onnan. A *querencia* lehet természetes (például gyakran a palánk mellett) vagy esetleges (például ahol felöklelt valakit). A gyűrűnek (*anillo*) is nevezett porondot három koncentrikus részre szokás osztani: a közepe, a belseje a *medios*, a következő harmad a *tercios*, a palánk melletti sáv a *tablas*. Gyakran valahol ezen utóbbi harmadban alakítja ki a bika *querenciáját*, innen, a palánk mellől kell kivinni (*abrir el toro*, szó szerint „kinyitni a bikát”), esetleg ide kell behozni (*cerrar el toro*, szó szerint „bezárni a bikát”). *Entablado* az a bika, amelyik a palánk közelében leáll, innen nem hajlandó elmozdulni, s amelyet régebben esetleg petárdás *banderillákkal* próbáltak kikényszeríteni innen. A bikák a bikaviadal folyamán természetes vonulási útvonalakat is kialakítanak, a *torreádoroknak* ezeket is ismerniük kell.

A bikaviadalokon külön erre a célra nevelt, legalább négy- és általában legfeljebb hatéves, ideálisan legalább 400 (de akár 600) kg súlyú, állatorvos által megvizsgált, hiba nélküli harci bikák szerepelnek. Ha még a viadal elején kiderül, hogy a bika alkalmatlan, kivezetik, s helyette az elnök pótbikát (*sobrero*) rendel. Spanyolul az újszülött borjú *ternero*, kétéves korig (laza szóhasználatban 4. évig) *becerro* „borjú”, 2–4. évig *novillo* „növendék”, s csak a 4. évtől *toro* a bika neve. A bikaviadal és a bikatenyésztés igen gazdag spanyol terminológiájának másik rendszerében, részletesebben: a szopós *recental*, egyévesen *añojo* „éves”, kétévesen *eral*, háromévesen *utrero*, négyévesen *cuatreño*, ötévesen *cinqueño*. Növendék bikákkal (*novillo*) általában tanulóviadalok (*novillada* vagy *corrida de novillos*) keretében újonc matadorok (*novillero*) küzdenek meg, s ilyen bikaviadalokat télen is, jótékony céllal is tartanak. A bikatenyésztés Spanyolországban különösen a XVII. századtól jelentős, s a XX. században már több mint ezer bikatenyésztő telep működik, s gyakran innen látják el Portugália, Franciaország és Spanyol-Amerika küzdőtereit is. (Noha ezeken a vidékeken is tenyésztnek bikát.) Egy-egy nemes vérvonalat évszázadok óta őriznek. A bikák minősítését kétéves korukban a *picadorok* végzik, a bikák elvből először csak a bikaviadalon láthatnak gyakorlatos embert. A *corrida* előtt azonban általában az érdeklődők az ún. *desencajonada* keretében megtekinthetik a bikát. A bikák kitűnőnek tartott emlékezőtehetsége miatt egy bika életében csak egy bikaviadalon szerepelhet. Ha a matadornak nem sikerül

megölnie, akkor a *corrida* végeztével levágják. (Így tesznek a portugál bikaviadatok után is.) A bikák húsát az aréna mészárszékében feldolgozzák.

Égésen kivételes alkalmakkor spanyol stílusú bikaviadalon is előfordulhat, hogy megkegyelmeznek a bikának. Például 1992. szeptember 22-én Murciában az akkor még kezdőnek számító valenciai Enrique Ponce kivételesen jól küzdött meg egy Bivenenido nevű bikával, amelynek megkegyelmeztek, tenyészbika lett, s Poncét hívják az utódok vizsgáztatására is. 1995. december 6-án Quitóban (Ecuador) ugyancsak Ponce ismét csodálatos *faenát* mutatott be egy helyi Huagrahuasi tenyésztésű, Marqués nevű bikával, s a végén nem ölte meg, hanem jelzésszerűen egy *banderillát* döfött bele. (Teljesítményéért két fület és farkat kapott, amit egy másik bikáról vágtak le.)

A torreadorok

A *torreador* szó Georges Bizet CARMEN (1875) című, Prosper Mérimée novelláját (1845) feldolgozó operája nyomán terjedt el, spanyol nevük *torero* („bikás”, választékosan *li-diador* „harcos”). Közülük legfontosabb a *matador* („ölő”) vagy *espada* („kard; az a torreador, aki kardjával ledöfi a bikát”) vagy *diestro* („jobb [oldali], ügyes”). A *matador* csapata (*cuadrilla*) egy-egy *corrida* alkalmával két vagy három *banderilleréből* és két, széles peremű kalapban (*castoreño*) fellépő *picadorból* áll. A *banderillerók* köpennyel és *banderillával* (díszes, szigonyos nyárssal) felszerelt gyalogos segítők, a *picadorok* lovon, lán-dzsával lépnek fel, s további segítők is vannak.

A torerók – külön minden rendjük – öltözete a XVI–XVIII. századi spanyol divatból hagyományozódott (nadrágjuk a *taleguilla*, cipőjük a *zapatillo* stb.). A bikaviadatok résztvevőinek ruhát tervezett a híres festő, Francisco José de Goya Lucientes (*1746, †1828), ezeket az ő emlékére Rondában rendezett bikaviadalonok (*corridas goyescas*) viselik. A *corrida goyescát* újabban az 1950-es évek nagy rondai matadora, Antonio Ordóñez szervezi (korábban fel is lépett ilyeneken), s nevezetesen tartottak 1995. szeptember 9-én Joselito (José Miguel Arroyo), Vicente Barrera és Francisco Rivera Ordóñez fellépésével. A hivatásos matadoroknak a XVIII. századtól a XX. század elejéig (esetenként máig) jellegzetes hajviselete és fejdísz a *moña y coleta* („szalag és copf”), amiből a *coleta* a varkocs, aminek a tövére fekete szalagcsokor vagy nagy fekete (esetleg ezüstveretű) gomb, azaz *moña* van kapcsolva. A matador felszerelése közé tartozik a bikával való ismerkedéskor és az első két harmadban használt nagy kendő vagy köpeny (*capa* vagy *capote*), amelynek egyik oldala bíborvörös, másik oldala sárga, esetleg kék. (Ezt használják a *banderillók* is.) A 3. *tercio*, a *faena* alkalmával a matador kisebb, mindkét oldalán élénkörös köpenyt, ún. *muletát* használ, amelynek fogását hozzáerősített fapálca könnyíti meg. (A bikák színvakok; a vörös *muleta* elvonja a figyelmet a vér látványától.) A matador felszereléséhez tartozik négy, kb. 90 cm hosszú ölkard (*estoque*), valamint a kegyelemdőfés elvégzéséhez egy tőr (*puntilla* vagy *cachete*) is, melyeket bizalmi embere, kardhordozója (*mozo de estoques*) tart keze ügyében.

A bikaviadorok külön iskolát végeznek, ahol tehenekkel és borjakkal gyakorolnak. (Spanyolországban számos ilyen iskola működik.) Gyakran *matadorra* nem avatott *novillero*ból lesz *banderillero*; olykor viszont *banderilleróból* lesz matador, mint például Juan Belmonte egykori *banderillero*-ja, Ernest Hemingway barátja, Maera (Manuel García López, *1896, †1924). A kezdő matadorok *novillero* („újonc”) koruk után ún. *alternativa* jogositványt (tréfásan doktorátust, *doctorado*) kapnak, ekkor a bikaviadal rangidős matadora (ekkor *padrino* „keresztapa”) átengedi számukra első bikája megölésének jogát, így lesznek teljes jogú hivatásosak. Ezen a napon az új matador neve *toricantano*.

(E kifejezés valószínűleg a nagy XVIII. századi költő, Francisco de Queveda találmánya a *misacantano* „elsőmísés pap” mintájára.) Az amerikai *alternatívát* Spanyolországban meg kell újítani, s első madridi bemutatkozáskor, vidéki *alternativa* után is meg kell ismételni a szertartást. Mexikóvárosban is szokás *alternatívát* osztani az ott először fellépő spanyol matadornak.

A bikaviadatok szezonja (*temporada*) Spanyolországban húsvétől ősziig tart (legkorábban februártól legkésőbb novemberig), Mexikóban októbertől áprilisig. A vidéki városokban többnyire helyi vásárok alkalmával, ünnepeken (*feria*) tartanak bikaviadalmakat. Például Pamplonában Szent Fermín ünnepekor, a bikafuttatásokat követően, délután legalább hét egymást követő napon hét bikaviadalt, a város és a földművesek védőszentje emlékére. A nevesebb matadorok évente általában hatvan, olykor kilencven alkalommal is fellépnek, legsikeresebb évadjaikban akár százötven bikafület és harminc farkat is begyűjtenek, és igen jól keresnek. Spanyolországban idényenként kb. hatszáz *corridát* tartanak (ennél valamivel kevesebbet *novillerókkal*), a *matadorok* száma idényenként százötven körül van (a *novilleróké* kb. ezer), de egy idényben legfeljebb százán lépnek fel többször, s csak néhány tucat rendszeresen. Dél-Franciaországban (Nîmes, Arles, Béziers stb.) idényenként nyolcvan-kilencven *corridát* tartanak általában spanyol vendégszereplők részvételével. A spanyol torreadorok jelentős része régi hagyomány szerint a téli szezonban Spanyol-Amerikában lép föl. Például 1994 decemberében nevezetes volt a madridi Joselito (José Miguel Arroyo), és különösen a valenciai Enrique Ponce fellépése Quitóban (Ecuador), 1995 decemberében ugyanitt Juan Mora, Pedrito de Portugal és megint csak Ponce aratott sikereket. A *matadorok* kb. tíz (olykor több mint húsz) évig szoktak szerepelni a porondon, s ha túlélik, visszavonulnak. (Jóteknony, alkalmi fellépésekre azonban idős korukban is szoktak vállalkozni.) Általában évente minden *matadort* megdöf vagy felöklel, többé-kevésbé súlyos sérülést, olykor halált okozva egy bika, s előfordul, hogy a jutalmul ítélt trófeát a kórházba kézbesítik a matadornak. Például Juan Belmontét pályafutása során ötvenszer öklelték fel. Az 1700 óta tevékenykedett kb. százharminc nevesebb matador közül legalább negyven az arénában halt meg, nem számítva a kezdőket (*novilleros*) és segítőköt, s a bikaviadalmak során a vad bikáknak köszönhetően sokféle baleset fordult elő. A XX. század első felében összesen legalább kétszázötven *torero* lelte halálát az arénában, s az antibiotikumok elterjedése (1940-es évek) előtt a bikától szerzett sebek jelentős része okozott halálos fertőzést. Ezért 1964-ben a torreadorok szobrot emeltettek Alexander Flemingnek a madridi bikaring elé.

A XVIII. század nagy matadorai Costillares (Joaquín Rodríguez, *1746, †1805 után) és tanítványa, Pepe-Hillo (José Delgado, *1754, †1801), valamint a rondai Pedro Romero (*1754, †1839) voltak, az utóbbi az 1770-es évektől, huszonnyolc éves pályafutása alatt 5600 bikát ölt meg *recibiendo*, majd iskolát alapított Sevilleben. A XIX. század első felében működött Paquiro (Francisco Montes, *1805, †1851), majd aranykorszaknak számít El Chiclanero (José Redondo, *1818, †1853) és Cúchares (Francisco Arjona, *1818, †1868), továbbá Cayetano Sanz (*1821, †1891), utóbb különösen Lagartijo (Rafael Molina, *1841, †1900) és Frascuelo (Salvador Sánchez, *1844, †1898) vetélkedésének korszaka. A XIX. század második felében sevillai volt a vezető matadorok többsége, például El Gallo (Fernando Gómez, *1847, †1897), a későbbi

két neves Gallo nagybátyja, Antonio Fuentes (*1869, †1938), valamint két, az arénában halálos sebet szerzett matador, Espartero (Manuel García, *1865, †1894) és Antonio Montés (*1876, †1907). Ez utóbbihoz hasonlóan Mexikóban halt meg a szintén sevillai Saleri (Juan Romero, *1861, †1888), aki az utolsó olyan *banderillerók* közé tartozott, akik a bikán rúddal való átugrást bemutatták. Így is lelte halálát, miként hasonló körülmények között szerzett sérülései miatt lett öngyilkos a sevillai Manuel Lagares (†1878) és halt meg a toledói Chaval (Hermenegildo Ruiz, *1866, †1892). Mindenesetre a rúddal való ugrás (*salto de la garrocha*) a XIX. század végén még a *banderillerók* repertoárján szerepelt, s utolsó mesterei közé tartozott a nagy algecirasi matador Chicorro (José Lara, *1839, †1911). (Az 1960-as években a *salto de garrochát* Aurelio Calatayud, El Alcarreño *banderillero* mutatta be némepi ünnepi alkalmakkor, s különlegességeként máig is be-bemutatják.) A nagy Luis Mazzantini és Guerrita fénykora átvezet a XX. századba, s e század elejének nagy eseményei voltak két sevillai matadorcsalád, a Torres és a Gómez, művésznevükön Bombita és Gallo vetélkedései, amit egy darabig Ricardo Torres és El Gallo (Rafael Gómez) viadalai képviseltek.

A XX. századi spanyolországi bikaviadaloikat egy-egy nagy egyéniség után szokás korszakolni:

1. Juan Belmonte² korszaka (1910–35), amelynek fő alakjai ő maga és barátja-rivalisa, a cigány származású, 1912 októberétől *matador* sevillai Joselito (vagy Gallito „kakaska”, mivel Rafael Gómez, El Gallo „a kakas” öccse volt, José Gómez, *1895. május 8., Gelves, †1920. május 16., Talavera de la Reina), aki egy Juan Belmontéval közösen (*mano a mano*) végrehajtott bikaviadalon lelte halálát. A bikavívás két nagy, stílusteremtő andalúziai iskolája a sevillai (*escuela sevillana*) és a rondai (*escuela rondeña*; Ronda Sevillától délkeletre van). Az előbbi alapítójának Costillares (akiről Goya is nevezetes portrét készített), az utóbbiéénak Francisco Romero unokája, Pedro Romero számít. A rondai iskola képviselői józan, egyszerű, klasszikus, tragikus stílusúak, repertoárjuk korlátozott, kerülnek a felesleges cifrázásokat, virtuskodásokat, míg a sevillai tipikusan derűs, változatos, játékos, könnyed stílusú, virtuskodó, bő repertoárú. Bár Belmonte Sevillában nevelkedett, és nagy újító is volt, a rondai iskolát képviselte, míg Joselito a sevillait. Velük egy időben működött a szintén sevillai Chicuelo (Manuel Juménez) és a mexikói Rodolfo Gaona (*1888, †1975), röviddel később pedig a szintén mexikói Armillita Chico (Fermín Espinosa), valamint Marcial Lalandá és Domingo (López) Ortega (kasztíliai szülőfalujáról: El de Borox, „a boroxi”). Nagy ígéret és a bikaviadal nagy áldozata volt Manuel Granero (*1902. április 4., Valencia, †1922. május 7., Madrid), akinek nem egészen kétévnyi matadori pályafutása „ezüstkornak” számít. Az 1920-as évek második felében, elsősorban Antonio Cañero működése révén vált újra népszerűvé Spanyolországban a lovas *rejoneo*.

2. Manolete (Manuel Rodríguez)³ korszaka, amely halála után is tartott (1939–60). E korszak nagy alakja volt még az autóbalesetben elhunyt mexikói Carlos (Ruiz Camino) Arruza (*1920, †1966), továbbá a sevillai Pepe (José) Luis Vázquez, s e korszak végének nagy látványosságai voltak Julio Aparicio és El Litri, valamint különösen Antonio Ordóñez és sógora (feleségének fivére), Dominguín (Luis Miguel González) vetélkedései. (A nőügyeiről is ismert Dominguín hetvenévesen, 1996 májusában halt meg.) A mexikói torreadorok, akik általában kitűnő *banderillerók*, hátrányban vannak spanyol pályatársaikkal szemben, mivel itt kevesebb *corridát* rendeznek (a legjobbak is évente legfeljebb negyven hazai *corridán* szerepelhetnek), s a mexikói tenyésztésű bikák általában kisebbek a spanyolországiaknál. Manoletét 1947-ben Linaresben ök-

lelte halálra egy Islero nevű, Miuráék tenyésztette bika. (A legismertebb, legvadabb bikákat nevelő család az 1842 óta működő sevillai Miura.) Manolete vezette be a *menoletina*, Arruza az *arrucina* nevű, *muletával* végrehajtott látványos fogást. (Hasonló módon, de az előző korszakban, a hát mögé vetett köpennyel végrehajtott *gaonera* nevű fogást Rodolfo Gaonóról neveztek el, az utóbbihoz hasonló *mariposa* [„pillangó”] Marcial Lalanda mozdulatsora, a *muletával* végrehajtott *pase de muerte* [„halálfordulat”] a harminc éven át matador Rafael El Gallo újítása.) A polgárháború utáni bikaviadaloknál döntő fontosságot nyertek az addig a háttérben szereplő menedzserek (*apoderado* „meghatalmazott”), akik szinte meghatározzák egy-egy torreádor pályafutását. Manolete sikerei legalábbis részben már állítólag *apoderadójának*, José Floresnek (Camará) köszönhetők.

3. El Cordobés⁴ korszaka 1960-tól az 1970-es évekig tartott. Cordobés kezdeti sikereit egyértelműen az *apoderadójá*, El Pipo (Rafael Sánchez) szervezte propagandának köszönhette, később azonban valóban kiérdemelte megbecsülését. El Cordobés kortársai közül kiemelkedett Curro Romero (aki már hatvan év fölött, az 1995–96-os évadban is fel-fellépett), Paco Camino, Diego Puerta, José Fuentes, El Viti (Santiago Martín), Sebastián Palomo Linares, Antonio José Galán és Ángel Teruel. A bikaviadaloknak továbbra is vannak nagy áldozataik, ilyen volt például a tizennyolc éves korától matador Paquirri (Francisco Rivera, *1948, †1984. szeptember 26., Pozo Blanco). Míg El Cordobés nevéhez az 1960-as években – nemcsak a bikaviadal világában – uralkodó, formabontó *tremendismo* (*tremendo* „szörnyű, borzasztó”) kapcsolódott, a visszavonulását (1972) követő korszakot (bár ő maga továbbra is alkalmanként fel-fellép, s bemutatja jellegzetes mozdulatait) bizonyos klasszicizáló tendencia jellemzi. E korszak rendkívüli egyénisége volt Paquirri, s jelentősek még például a napjainkban is fellépő El Niño de la Capea, Manzanares, Ortega Cano, Tomás Campuzano (Rodríguez Pérez), Curro Vázquez, Espartaco, továbbá az amerikai énekesnő, Madonna videoklipjeiből is ismert Emilio Muñoz.

Az 1994-es spanyolországi évad legsikeresebb matadorai azonban fiatalok: a „sevillai stílusú” Jesulín de Ubrique („Ubriquei Jézuska”, Jesús Janeiro Bazán) és a „rondai stílusú” Enrique Ponce voltak. Mellettük napjaink egyik legnagyobb matadora egy a XIX. század közepe óta működő matadordinasztia sarja, El Litri (Miguel Báez, akinek azonos nevű apja az 1950-es és 1960-as évek nagy matadora volt, s most a sevillai Concha y Sierra bikák neves tenyésztője).⁵ Hármójuk együttes fellépése mindig nagy esemény. Például Valenciában 1995. július 24-én, Szent Jakab (Jaime) ünnepének hétfőjén kiválóan szerepeltek, hárman összesen nyolc fület gyűjtöttek. Ponce és Jesulín de Ubrique, valamint az utánuk színre lépő Francisco Rivera Ordóñez egyes szakvélemények szerint a XX. századi bikaviadalok 4. nagy korszakát képviselik. Az 1994-es évadban legígéretesebb *novilleróknak* Vicente Barrera (azonos nevű nagyapja is jeles matador volt), Francisco Rivera Ordóñez (Paquirri fia, Antonio Ordóñez unokája) és Victor Puerto bizonyultak. (1995-től már mindhárman *alternatívás* matadorként lépnek föl.) A legjobb *picador* Diego Ortiz (Jesulín de Ubrique csapatából), a legjobb *banderillero* Mariano de la Viña volt (Enrique Ponce csapatából), a legjobb tenyésztő az egykor *rejoneador* Álvaro Domecq. (Azonos nevű apja is nagy *rejoneador* és híres tenyésztő volt, s 1994-ben e neves bikatenyésztő arisztokrata család más tagjai is eredményesen szerepeltek; Luis és Antonio Domecq fivérek pedig napjaink legjobb *rejoneadorai* közé tartoznak.)

Az 1995-ös évad legsikeresebb matadorai Ponce, Jesulín de Ubrique és Francisco

Rivera Ordóñez voltak. Mellettük ebben az évadban is kiemelkedően jól szerepelt a madridi Joselito (José Miguel Arroyo), aki legnagyobb sikerét szeptember 24-én Valladolidban aratta, amikor három tenyésztőtől való hat bikával küzdött meg, s hét fület kapott. Ekkor alkalma volt bemutatni a mesterség legszebb fogásait (a kezdéskor köpennyel *gaonera*, kitűnő *banderilla*-beütések, *recibiendo* „ölés” stb.). Joselito és Rivera Ordóñez is fel szokott lépni Ponce és Jesulín de Ubrique társaságában. Az évad legsikeresebb *novillerói* Carlos Pacheco (az évad végén súlyosan megsérült) és José Tomás voltak. (Ez utóbbi azon ritka spanyol matadorok egyike, aki először – mégpedig 1995. december 10-én – Mexikóban, közelebbről Mexikóvárosban kapott *alternatívát*.) A legjobb tenyésztő ismét Álvaro Domecq lett, míg a legjobb *rejoneador* Pablo Hermoso de Mendoza. (Utóbbi lovait – nem a legjobb ízléssel – a század első felének két nagy matadoráról, Chicuelóról és Caganchóról nevezte el.)

Minden vidéknek vannak kedvenc matadorai, akiknek emlékét ápolják is. Joselito mauzóleumát a sevillai Szent Ferdinánd (San Fernando) temetőben, Graneróét Valenciában a kor egyik legjelentősebb spanyol szobrása, Mariano Benlliure (*1866, †1947) építette. A bikaviadal múzeumai közül a córdobait már az 1960-as években a város „öt kalifájának”, azaz öt legnevesebb matadorának – Lagartijo, Guerrita (Rafael Guerra, *1862, †1941), Machaquito (Rafael González, *1880, †1955), Manolete, El Cordobés – szentelték. (Az utóbbi kettő pályafutása során mesésen sok, több millió dollárnyi pénzt keresett.) Ami a torreadorok társadalmi állását illeti, míg a matadorok a legkülönbözőbb (s nem csak alacsony) rétegekből kerülnek ki, a *rejoneadorok* máig általában arisztokraták. Spanyolországban több neves torreadordinasztia működik, például Paco Camino fia, Rafael Camino (1994-ben még *novillero*, utóbb *banderillero*) és veje (Finito de Córdoba) is neves *torero*.

Spanyolországban belül Galicia és Katalónia számít a legkevésbé bikaviadal-kedvelőnek, s egy-egy vidéken egészen eltérő időközönként bukkannak fel nagy matadorok, bár a legnagyobbak között andalúziai mindig akad. Napjainkban például Alicante legnevesebb matadorai, José Maria Manzanares (J. M. Dols Abellán) és Luis Francisco Esplá kimondottan az idősebb korosztályt képviselik, míg a szomszédos Valencia nagy matadorai a fiatalok közé tartozó Enrique Ponce és Vicente Barrera. (Alicante reménysége az 1995 júniusában *alternatívát* kapott Paco Cervantes, míg Valencia korábbi kedvence Vicente Ruiz, El Soro volt, aki látszólag nem jelentős sérülése miatt néhány éve nem lép föl.) A spanyol-amerikai matadorok közül legnevesebbek a mexikói, idősebb korosztályt képviselő Manolo Mejía, Armillita (Miguel Espinosa) és Alejandro Silveti, valamint a kolumbiai, Spanyolországban és Mexikóban is sikeres Julio César Rincón Ramírez. Spanyolországban is nagy sikere volt az utóbbi évtizedekben a már visszavonult venezuelai néger, *banderillero*nak is kiváló José Nelónak (Morenito de Maracay). Mexikóban az 1995–96-os évadban a fiatal mexikói Rafael Ortega szerepelt különösen jól. A mexikói matadorokra jellemző, hogy a *faena* során a spanyolokéinál hosszabb mozdulatsorokat mutatnak be, viszont gyakran hibáznak öléskor. A külföldi matadorok közül újabban Spanyolországban és Spanyol-Amerikában is a fiatal Pedrito de Portugal („portugáliai Péterke”) az egyik legnépszerűbb.

A háttér

A bikaviadal gazdag szakirodalmához hozzájárulások a néhány neves matador (Francisco Montes, Pepe-Hillo, José Redondo, Guerrita, Domingo Ortega) nevén megjelent TAURAMAQUIA vagy EL ARTE DE TOREAR (A BIKAVÍVÁS MŰVÉSZETE) című művek, ame-

lyek némelyikét azonban legalábbis részben valószínűleg mások írták. Mindenesetre Domingo Ortega EL ARTE DEL TOREO (1950) című művéhez a filozófus José Ortega y Gasset írt előszót.

A bikaviadalok világa általában igen korrupt: a bikatenyésztők, a torreadorok, a bikaviadalok szervezőinek érdekeit és a fizető közönség igényeit eleve bonyolult dolog egyeztetni. Mindenesetre az *apoderadók* színrelépése e látványosságot kimondottan korrupttá tette. Kirívó például a valóban kiemelkedő matadorokat adott González (művésznevén Dominguín) családdal szövetséges Lozano fivérek tevékenysége. Közülük Pablo az 1950-es évek középszerű matadora volt, majd tenyésztő és *apoderado* lett; tanítványai, pártfogoltjai (Palomo Linares, Manzanares, Espartaco, újabban Vicente Barrera) pedig biztosak lehetnek sikerükben. Két, egyébként előzőleg is *torero* fivére közül Manuel negyvenéves korában kapott *alternatívát* Tangerben (Marokkó, 1970. október 4.) El Cordobestól, ráadásul maga Manuel Lozano volt a bikaviadal szervezője is. Többé nem lépett fel, de a három Lozano fivér úr a bikaviadalok világában.

A manipulációhoz hozzátartozik a *corridákról* tudósító újságírók lefizetése is. A bikaviadalokról szak- és napilapok, újabban tévéadások is beszámolnak. A hírközlés gyakran lakonikus rövidegességgel tudósít a bikaviadalokról (szereplésétől függően felsorolják a matador trófeáit, illetve a közönség reagálását: *palmas* „taps”, *silencio* „csönd”, *pitos* „fütyty”), az esetleges sérüléseket (*understatementtel* *percanse* „kellemetlenség”) azonban előszeretettel részletezik.

Bikaviadalokon szórványosan szerepeltek női torreadorok (*toreras*) is, például már 1654-ben említenek egyet. Goya egy bizonyos La Pajulera zaragozai fellépését örökítette meg egy metszetén. A legnevesebb *torera* a Peruban, Mexikóban és Spanyolországban az 1930-as évek végén, az 1940-es években portugál stílusban, lovon is fellépett Conchita Cintrón (Concepción Cintrón Verrill) volt. Napjainkban főleg Franciaországban népszerű lovas bikaviador (*rejoneadora*) María Sara. Spanyolországban hosszú ideig nők bikaviadalon csak lovon, mint *rejoneadorák* szerepelhettek. Újabban (1996. május 25., Nimes) kapott *alternatívát* Curro Romerótól, Manzanares jelenlétében, s lett ötödik (Európában első) női matador a madridi Cristina Sánchez.

A bikaviadorok általában szülőhelyük helyi Szüzét fogadják védszentjüknek. (Belmontée a sevillai La Esperanza, a Remény Szüze, Joselitóé a szintén sevillai, de más városnegyedbeli La Macarena volt). A Virgen de la Soledad azonban minden torreador patrónája, s az ő képe áll a madridi bikaring kápolnájában. A nagyobb bikarinkgekben ugyanis kápolna (*capilla*) is van, ahova a *torero* betérhet imádkozni a viadal előtt.

A bikaviadal különböző elemeinek jelölésére külön szaknyelv szolgál, s a szavak jelentős részét a cigányos spanyol argóból (*caló*) kölcsönözték. Ugyanakkor számos spanyol köznyelvi kifejezés ered a bikaviadalok nyelvéből. A terminológia gazdagságára, valamint a nyelvközösség attitűdjére jellemző, hogy a bikaviadalok nyelvén szinte minden és mindenki nevének van szinonimája (például José Gómez – *Joselito* – *Gallito*; *matador* – *espada* – *diestro*; *estoque* – *espada* „kard” – *acero* „acél”; *toro* – *cornúpeta*, *cornúpeto* – *astado* „szarvas” – *res* „lábasszóság” – *bicho* „féreg” – *fiera* „vadállat” – *animal* „állat”; *asta* – *pitón* – *cuerno* „szarv” – *percha* „fogas”; *chiquero* – *toril*; *faena* – *tercio de muerte* – *suerte suprema* – *la hora de la verdad*). A dialektikális különbségre példa, hogy Mexikóban a muleta körülírása *flanela roja* „vörös flanel”, s itt zöld zsebkendővel a bíró a bika farkának trófeaként való odaitélését jelzi.

A *corridó*kon szereplő minden bikának és lónak van neve, s a matadorok jelentős része, sőt némely más *torero* művésznevén, becenevén szerepel, ami jöhet keresztnév-ből (például Paco, Paquiro, Paquirri, sőt Curro mind a Francisco „Ferenc” beceneve), szülőhelyéről (például napjainkban Jesulín de Ubrique, Finito de Córdoba, Pedrito de Portugal, sőt Espartaco „Spartacus” a Sevilla melletti Espartinásról) vagy másról (például napjainkban a már veterán, gyakorlatilag visszavonult Pedro Gutiérrez Moya művészneve El Niño de la Capea „a gyerek a bikaheccről”, tulajdonképpen a salamancai La Capea nevű bikaviador-iskoláról, tréfás újabb neve El Padre de la Capea „a papa a bikaheccről”). El Húngaro „a magyar” művészneven az 1950–1970-es években két középszerű mexikói torreádor, José de Jesús és Jaime Rivero szerepelt. A bikaviadal műnyelvében az *-ista* képzőt olyan speciális jelzőkben használják, mint például *derechista* (*derecho* „jobb” szóból, „aki a *faena* során csak vagy elsősorban a jobb kezét használja”, ez egyébként általában jellemző a spanyol-amerikai matadorokra), illetve a matador nevére vett, stílusára utaló képzésekben, például *currista* (Curro Romeróról), *riverista* (újabban Rivera Ordóñezről), *litrista* (a Litri család tagjairól), *cordobesista* (korábban Manuel Benítezről, újabban Manuel Díazról). Ezzel az *-ista* képzővel jelölik az illető matador rajongóját is, például a jelenlegi, bikaviadalokat előszeretettel látogató, néppárti miniszterelnök, José María Aznar *manzanarista*. A mindig szabadban fellépő bikaviadorokra veszélyes szél (egyébként *viento*) neve *understatementtel* *aire* („levegő”); ha fúj, a köpenyeket beáztatják és homokban megforgatják, de ha túl nehéz, a köpenyt képtelenség jól kezelni. (Komolyabb eső esetén az előre meghirdetett bikaviadalok elmaradnak.)

A bikaviadal különböző spanyol művészeti ágak (képzőművészet, az alkalmazott művészetek közül a plakátművészet, zene, újabban fotó és film) kedvelt témája (például az irodalomban Duque de Rivas, J. Zorrilla, V. Blasco Ibáñez, R. Gómez de la Serna, Gerardo Diego művei), s e látványosság nevezetes, részletes leírása E. Hemingway HALÁL DÉLUTÁN (DEATH IN THE AFTERNOON, 1932, magyarul Papp Zoltán fordításában, 1969) című műve. Az irodalmi halhatatlanságot szerzett torreádorok közül az 1934. augusztus 11-én Manzanaresben halálos sebet kapott, drámaírással is kísérletező Ignacio Sánchez Mejías (*1891. június 6., Sevilla, †1934. augusztus 13., Madrid), Joselito lánytestvérének a férje a legnevezetesebb, mivel halálát megénekelte Federico García Lorca TORREÁDORSIRATÓ (LLANTO POR IGNACIO SÁNCHEZ MEJÍAS, 1935) című versében, s Hemingway is kora egyik legbátrabb, legjobb *banderillero*jaként említette. A bikaviadal valaha élt egyik legnagyobb szakértőjének az irodalomtörténész José María de Cossío⁶ számít.

Jegyzetek

1. Jelen ismertetést eredetileg a Magyar Nagylexikon szócikkének írtam, ott radikálisan lerövidített változata jelent meg (4. kötet, 3–6. o.). A műfajból adódóan, legalábbis néhány mondat jeles amerikai szakírókat – Ernest Hemingway, a brooklyni zsidó születésű, Mexikóban és Spanyolországban az 1930-as

és 1940-es években matadorként is fellépett Sidney Franklin (Frumpkin), Barnaby Conrad, James A. Michener – parafrázál. Hispanisztikai tanácsokat Dorogman Györgytől kaptam. Néhány külön életrajzt jegyzetként közlök. A bikaviadalról szóló főbb összefoglaló művek: J. M. de Cossío: LOS TOROS (1–4,

1943–61); B. Conrad: ENCYCLOPEDIA OF BULLFIGHTING (1961); M. Ortiz Blasco–J. M. Sotomayor: TAURAMAQUIA A–Z (1–2, 1991).

2. *Belmonte* (y García), Juan (*1892. április 14., Triana, Sevilla, †1962. április 8., Utrera): spanyol torreador. Pályafutása során (1910–35) páratlan sikereket ért el, forradalmasította a bikaviadatok stílusát (a köpennyel, *muletával* való munkára helyezte a hangsúlyt). Visszavonulásakor megírta önéletrajzát (JUAN BELMONTE, SU VIDA Y SUS HAZAÑAS, J. B. ÉLETE ÉS TETTEI, lejegyezte Manuel Chaves Nogales), majd pedig bikát tenyésztett Utrerában.

3. *Manolete*; eredetileg Manuel Laureano Rodríguez Sánchez (*1917. július 5., Córdoba, †1947. augusztus 29., Linares): spanyol matador. Nagy hagyományokkal rendelkező torreadorcsaládban született, azonos nevű és művésznevű apja (*1883, †1923) is matador volt. Tizenhét éves korától lépett föl, 1939-ben lett matador. Stílusát ökonomikus mozgás, szenvtelen viselkedés jellemezte. Pályafutásáról és haláláról számos művet írtak, például Francisco Narbona: MANOLETE. RIESGO Y GLORIA DE UNA VIDA (MANOLETE. EGY ÉLET KOCKÁZTATÁSA ÉS DICSSŐSÉGE, 1948), B. Conrad: THE DEATH OF MANOLETE (1958).

4. *Cordobés, El* („a cordobai”); eredetileg Manuel Benítez Pérez (*1936. május 4., Palma del Río): spanyol torreador. 1960-tól bátorsága és kitűnő reflexei révén Spanyolország legkiemelkedőbb matadora volt. 1965-ben 111 bikaviadalon (*corridán*) lépett fel, megdöntve Juan Belmonte 1919-es csúcását (103). 1972-ben vonult vissza, de azóta is alkalmanként rövid időre ismét az arénába lép. Utolsó fellépései 1995. március–áprilisban voltak, többek között napjaink kiemelkedő matadorával, Jesulín de Ubriqueával szerepelt közösen (*mano a mano*). Több spanyol filmben szerepelt, közülük az első az APRENDIENDO A MORIR (MEGTANULNI A HALÁLT, 1962) című volt. – Napja-

ink legnevesebb cordobai matadorai egy másik, Manuel Benítez utódjának tekintett El Cordobés (eredetileg Manuel [vagy Manolo] Díaz) és Finito de Córdoba (Juan Serrano).

5. Az 1994-es spanyolországi évad legjobb matadorai a spanyol televízió Torrespaña szerkesztősége, a Tendido Cero című műsorának véleménye alapján: 1. Jesulín de Ubrique, 2. Enrique Ponce, 3. Joselito (José Miguel Arroyo), 4. El Litri (Miguel Báez), 5. Espartaco (Juan Antonio Ruiz), 6. Finito de Córdoba (Juan Serrano), 7. José Ortega Cano, 8. César Rincón, 9. Julio Aparicio, 10. Manolo Sánchez. Mások tízes listáján szerepelt például a veterán Curro Vázquez (Manuel Vázquez Ruano) és Luis Francisco Esplá, a sevillai Emilio Muñoz, az ifjabb El Cordobés. Az 1995-ös évadra a tévéműsor sorrendje ez volt: 1. Enrique Ponce, 2. Jesulín de Ubrique, 3. Francisco Rivera Ordóñez, 4. Joselito (José Miguel Arroyo), 5. El Cordobés (Manolo Díaz), 6. El Litri (Miguel Báez); 7. César Rincón, 8. Finito de Córdoba (Juan Serrano), 9. Vicente Barrera, 10. Juan Mora. Mások véleménye szerint Emilio Muñoz, Pepín Liria, El Fundi, Esplá is szerepelhetne az első tíz között.

6. *Cossío* (y Martínez-Fortún), José María de (*1892. március 25., Valladolid, †1977. október 24., Valladolid): spanyol irodalomtörténész, a Spanyol Királyi Akadémia tagja. Legjelentősebb munkái a bikaviadatok történetét dolgozzák föl (LOS TOROS EN LA POESÍA CASTELLANA, A BIKAVIADAL A SPANYOL KÖLTÉSZETBEN, 1931; LA FIESTA DE TOROS, 1949; PANAJÍRICO DE JOSELITO, JOSELITO DICSSÉRETE, 1953). Fő műve a bikaviadatok monumentális LOS TOROS (1–4, 1943–61) című enciklopédiája, amelyet barátja, Antonio Díaz-Cañabate (y Gómez-Trevijano) (*1898. augusztus 21., Madrid, †1980. szeptember 16., Madrid) és mások két további kötettel (1981) egészítették ki.